

I byggeskikken dominerer enkeltmønstre stilbilledet i større grad enn i stil-utviklingen på elitenivå. Motivene repeteres i stort antall i perioden de er aktuelle. Tårnene er karakteristisk for sveitser- og jugendstilen i Haugesund. Prinsippene for å forme og konstruere tårnene festet seg som tradisjon blant byggmestrene. I vår tid er tårnmotivet gjenopptatt og videreført. Her: Haraldsgt. 175 og Sørhauggt 176.

Foto: Hans Einar Johannessen

HAUGESUND – 150 ÅR BYGGESKIKKHISTORIE

Carl Egil Buch

Museets registrering av bygninger, hager og levekår på Risøy i 1974 er foreløpig det eneste forskningsprosjektet som har vært rettet mot Haugesunds bygningshistorie. I 1976 brakte Årbok for Karmsund fire artikler som bygger på materialet som ble samlet inn. En av artiklene behandler bygningenes form og konstruksjoner i historisk perspektiv. Det ble påvist at utviklingen her kunne gis gyldighet for den alminnelige boligbebyggelsen i hele Haugesund.¹

Når temaet igjen tas opp, er det ikke fordi det er høve til å bruke nytt grunnlagsmateriale. Det er fordi vi stanser opp ved et jubileum og har behov for å trekke kunnskaps-tråder gjennom tidsrommet vi ser tilbake på. Både skolene og et bredt allmenninteressert publikum etterlyser en oppsummering av det vi på ulike måter vet om byens bygningshistorie.

Likevel er erfaringstilfanget i dag langt rikere enn i 1974. Her har Sentrumsplanen fra 1990 spilt en stor rolle. Den forutsatte registrering av et stort antall hus og medvirkning av antikvar i byggesaksbehandlingen.

Hensikten med denne artikkelen vil være å skissere linjer i utviklingen av den alminnelige bruksbebyggelsen i byområdet. Denne utviklingen må vi se på bakgrunn av naturforholdene, regulering, lovgiving, tekniske muligheter, funksjonalitet og estetisk vilje.

Det gjelder altså først og fremst byens byggeskikk - ikke arkitekturen. Byggeskikk er betinget av tradisjon. Man bygger etter fedrenes byggemåte. Eller man bygger slik naboene nettopp har gjort det. Det danner seg bygningstyper. Enkelteksemplarer i typegruppene produseres i stort antall uten framtreddende individuelt særpreg.

Arkitekturen derimot planlegges av utdannede formskapere. Vanligvis gjelder det arkitekter med utdanning fra høyskole eller universitet. Men også ingeniører og byggmestere må regnes blant de profesjonelle formskaperne, alt etter hvilken utdanning, praksis og evne de har. Slik vil grensen mellom arkitektur og byggeskikk være flytende.

Når vi nedenfor tar for oss noen profesjonelle formskapere, er det fortrinnsvis i den utstrekning de har produsert typehus. Akademisk arkitektur skal bare trekkes fram som bakgrunn for - og som supplement til den alminnelige byggeskikken.

Klassisistisk bebyggelse

Før 1835 var det bare gårdsbruk der byen ligger nå. Brukene lå som striper på tvers av landskapsflaten mellom Smedasundet og høgdedraget mot Skåredalen. Bygninger fra flere av brukene er senere innkapslet av reguleringsplan og bybebyggelse. Gårdstunene lar seg fortsatt avlese i bystrukturen, både den som skriver seg fra 1856 og den fra 1917. Dette gjelder også brukene på byøyene.

Fra 1830-årene ble det fart i sildefisket langs Karmøykysten og Sletta. Store sildeinnsig, forbedret redskap og åpnere avsetningsforhold ga nye muligheter. Sildefiskerne, tilvirkerne og de som drev handel trengte husrom for virksomheten og til å bo i. Smedasundet var en utmerket havn. Dermed lå det til rette for å utvikle det tidligere gjestgiverstedet i Kronå til en allsidig by.

Slik var den eldste bybebyggelsen i Haugesund fullstendig knyttet til virksomheten i havnen. Sundet var datidens ferdselsåre. Strandområdet hadde liten bruksverdi for bøndene. Men for tilflytterne var strandsonen med skjær og bergskrånninger ettertraktet tomtegrunn. Her kunne tilflytterne og de fastboende gårdbrukerne høste utbytte på hver sin måte av å bebygge arealene.²

De første bygningene var sjøhus. Ett av de eldste er bevart på Kortanes. Det ligger med langsiden mot sjøen, er i halvannen etasje og har tre store lagerrom etter hverandre i gedigen laftekonstruksjon. Utvendig hovedform og detaljering viste slektskap

De klassisistiske sjøhusene langs Smedasundet hadde boligrom i deler av overetasjene. Mange ble lagt med langsiden mot sjøen. Senere ble bygningsrekkene fortettet. Flere anlegg ble utvidet med tversliggende sjøhus på sidene. Tidligere utgjorde "sjøtunene" karakteristiske innslag i miljøet i strandsonen. Her: Sundgt. 127.

med byggeskikken i Bergen. Det var da også bergenskjøpmannen Lyder W. Nicolaysen som bygget huset for sesongvirksomheten sin som sildeentreprenør.³

Sjøhuset på Kortanes er ikke typisk for de eldste sjøhusene. Det er derimot bygningene på SØ-spissen av Hasseløy og Bergesen-huset på Vibrandsøy. Disse sjøhusene har gjerne en stripe kai fram mot sjøen. De er i to fulle etasjer, er oppført i bordkledd bindingsverk og har bolig i søndre del av 2dre etasje hvor solvarmen gjør mest av seg. Bare stuerommene er laftet. Men husene ligger alle med langsiden mot sjøen og med mellomrom til naboen.

Denne måten å disponere tomtegrunnen på må ha sin forutsetning i rikelig tomteplass. Det var dessuten behov for uteflate både til saltevirksomheten og til lagring av tønner. Likevel skjer det tidlig en fortetting av sjøhusrekkene. Nye sjøhus på tvers bygges inntil og sammen med de opprinnelige på langs. Kaien foran gamlebygget blir et lukket uterom. Slik oppstår "sjøtunene" som det en gang var mange av i havneområdet. I dag er bare ett igjen, nemlig Sundgaten 127 på Risøy.

De tverrliggende sjøhusene med gavli i sjølinjen hadde praktiske fordeler. Båten kunne legges til like ved port og vindehus, og varene kunne transporteres langt innover tomten midt etter huset med lagringsplass på hver side. Slike hus i to og tre etasjer ble enerådende hele siste halvdel av 1800-tallet. Boligen ble lagt i overetasjene i bakre del. Det er rikelig muligheter å forme bindingsverk, og konstruksjonene er lette å gjøre inn-

Bak sjøhusrekken fikk bebyggelsen et "selvgrodd" preg. Tilflytterne plasserte medbrakte landsens småhus der brukseieren og terrenget tillot det. Strandområdet med opptrekksplass for småbåt var ettertraktet. Her: Brogt. 9C og 13B ved Haugesjøen.

I 1857 ble Haugesund regulert med rette gater i kvadratur-system. Dette utsnittet av kvadraturen fra sundet til Bredablikgt. har med mange karakteristiske trekk ved bygningsstrukturen. Sjøhusrekken følges av selvgrodd bebyggelse langs gammelt veiløp. Videre følger langsliggende hus på store tomter, gavllus med verksted/boliger i bakgården og eldre landbruksbebyggelse innkapslet av regulerte hus. Både langs Kirkegt. og Bredablikgt. er det bebyggelse med preg av hageby.

grep i. Mange sjøhus fikk tilbygg på langsiden. Slik oppsto et mangfold av former og uregelmessigheter.

Sjøhusene innebærer brudd med tidligere tradisjoner. De er den praktiske løsningen på problemet med bygninger for den nye sildetilvirkningen. Bindingsverket blir enerådende, mens det etter tradisjonen hadde konkurrert med grindkonstruksjon. Slik er også planløsningen i boligene uregelmessig, alt etter mulighetene som bød seg i forhold til bygningens retning og beliggenhet i terrenget. Her kunne det eksperimenteres med nye måter på flere felt.

De eldste våningshusene var alminnelige bondegårdshus. Tilflytterne brakte ofte huset med i deler til Haugesund. Det kunne være et helt eller en part av et nytt eller gammelt hus som vedkommende hadde kjøpt eller arvet. Her satte de huset opp på egnet sted ved sundet. Huset kunne få nye tilføyelser og nytt moderne utseende. Men hovedkonstruksjonen forble gammeldags primitiv, gjerne slik at stuepartiet var laftet og kjøkkenpartiet konstruert med grind.⁴

Det var ingen reguleringsplan der byen grodde fram. Rutenettplanen på bysiden, Risøy og Hasseløy er fra 1857. Den bør regnes til byens arkitektur, selv om den bare ordner bebyggelsen. Planen er laget av G. N. Tausan med akademisk utdannelse fra det militæret.⁵

Den eldste bebyggelsen ble lagt etter terrenget. Sjøhusene rettet seg etter strandlinjen. Bolighusene ble lagt etter veiløpene, f. eks. veiløpet mot Salhus langs skråningen på bysiden. Ellers dannet det seg stier og tråkk mellom husene. Slik fikk bydelene et selvgrodd preg.⁶ Rester av denne selvgrodde bebyggelsen finner vi enda nordvest på Risøy, i Dokken på Hasseløy og langs Møllerveien/Apotekersmauet.

Også i den nye regulerte kvadraturen ble det plassert enkle landsens våningshus i halvannen etasje. Dette gjaldt helst utkantene av det sentrale byggeområdet. Sentralområdet var Strandgaten fra Grønhauggaten og sørover til Skippergaten og senere Haraldsgaten. Noen slike hus står enda nokså uforandret. Andre er utvidet og gjerne skrudd opp slik at de har fått en butikketasje under den opprinnelige bygning.⁷

Men de fleste byningene i kvadraturen var spesialtilpassete byhus. Både beliggenheten og dimensjonene svarer til kravene i bygningsloven av 1845. Det gjelder laftete trehus med kjeller og to fulle etasjer. De er langstrakte med en langsgående indre bjelke-bærende skillevegg. Rommene ligger etter hverandre på begge sider av skilleveggen –

Strandgt. 207 er eksempel på senklassistiske byhus tilpasset beliggenheten i kvadraturen. Åpningene er konsentrert om de frie langsiden. Tomten er relativt bred. Det er ett eller flere uthus for dyr og husholdningsfunksjoner på gårdsplassen bakenfor.

stuer/næringssrom mot gaten, kjøkken og kammers mot baksiden. Dør- og vindusåpninger er konsentrert om de frie langsiden. Bygningene har ubrutt saltak. De ligger med langsiden i gatelinjen med gårdsplass bakom. På gårdsplassen er det uthus med bryggerhus, brensellager, tørkeloft, høyloft, stall og priveter. Strandgaten 207 er i dag det best bevarte eksemplet på slike hus.

Bygningene som er omtalt til nå, var bygget i klassisistisk stil. Forbildene for denne stilen var antikk arkitektur fra Hellas og Roma. Senere var stilelementene bearbeidet under renessansen og barokken. Til oss kom dette stilidealet gjennom formskapere som var utdannet i Danmark og Tyskland. Mange sjøfolk hadde nok lært stilen å kjenne på besøk i større byer og i utlandet.

Den klassisistiske stilen legger vekt på enkelhet og logisk oppbygning. Disposisjonen er symmetrisk. Motivet er former i marmor eller hvit kalkmur. Derfor er detaljformene konsentrert. Utspringene ved taket er knappe. Relieffeffekten i fasadene er minimal. Christiansenhuset nord i Strandgaten er et fint eksempel på et forseggjort våningshus i lokal klassisistisk stil. Her dreier det seg ikke om et byhus, men om et bondegårdshus som tidligere var omgitt av uthus for gårdsdriften.

Ellers er det verken den tidlige klassisismen (Louis XVI) eller empire vi møter i Haugesund. Her gjelder det den sene typen klassisisme (biedermeier) med ansatser til store takutspring og med sammentrukne profilerte vindusomramninger. Allerede fra tidlig på 1860-tallet merkes sveitserstilen i større interesse for taksonen og rikere dekor på vindusgeriktene.

Bebyggelse i sveitserstil

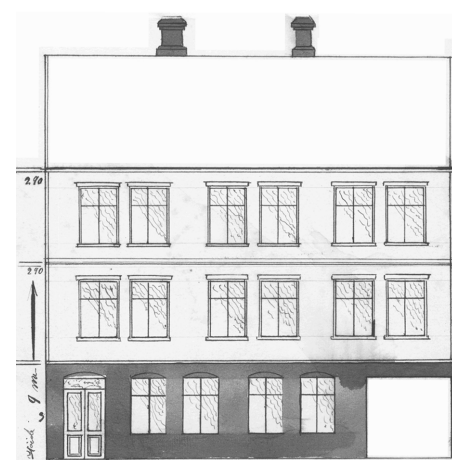
Omkring 1870 er det et skille i byggeskikken. Fra da av gjør sveitserstilen seg for alvor gjeldende i den alminnelige bebyggelsen. Ikke minst viser endringene seg i bygningenes utseende.

Sveitserstilen har andre forbilleder enn klassisismen. Den pittoreske gårdsbebyggelsen i de sveitsiske Alpene skal være inspirasjonskilden. Her ligger bygningene med gavlen mot dalen. Takutspringene er svære med synlig konstruksjon. Ofte har gavlene utvendige gallerier.

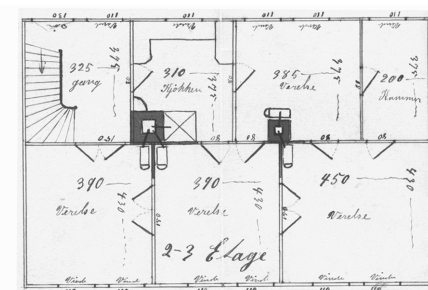
Hos oss er sveitserstilen stilen for trehus i den historistiske stilfasen. Nettopp eksponering av gavlmotivet og store takutspring karakteriserer stilen i Haugesund. I tillegg er bygningene i sveitserstil langt mer formrike enn bygningene i klassisistisk stil, slik historismen i alminnelighet er det.

Formrikdommen knytter seg både til bygningskroppen og til fasadeflatene. Foruten store takutspring får taksonen store og små arker. På frittliggende sveitserhus brytes den rektangulære grunnformen med vinkler og utbygg. Fasadeflatene utføres som flere skikt over hverandre med panel i ulik retning. Det øverste skiktet markerer den konstruktive strukturen sammen med dekoren i taksonen.

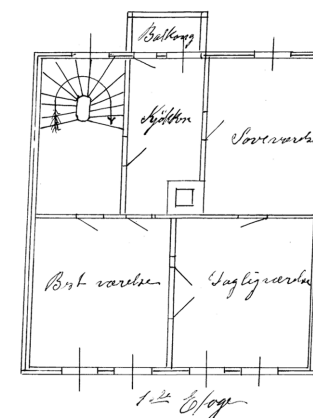
Haraldsgaten var sveitsergaten framfor noen i Haugesund. I perioden for denne sti-

Strandgt. 81

Facade til gaden

Strandgt. 81 og Haraldsgt. 81 er eksempler på plantyper som dominerer hhv. perioden før og etter 1880. Det konsentrerte kvadratiske gavlhuset med skorstein i midten fikk ny drakt ved hvert smaksskifte fram til etter siste krig. En rekke varianter forbinder de to typene både når det gjelder plan og form.

len var det blitt mindre bruk for uthus til bondefunksjoner på eiendommene. Få byboere drev lenger gårdsbruk i byens utkant. Nå kjøpte de varer som ble brakt til byen utenfra på nyanlagte veier.⁸ Sentralområdet i kvadraturen ble stykket ut i mindre tomter. En ny plantype slo gjennom i boligbyggeskikken. Den var konsentrert om en skorstein i midten. Omriset var kvadratisk. To stuerom lå mot gaten og tre romenheter mot gårdsplassen. Gavlen vendte mot gaten. Uthuset på gårdsplassen fikk ofte egen leilighet over boder og priveter. Eller det ble nytt til verksted.

Uthusene bak bebyggelsen i sveitserstil er rommeligere enn tidligere. I tillegg til husholdningsfunksjoner gir de plass til verksteder og boliger. Her: Haraldsgt 193.

Et visst innslag i gatebilledet av gavlhus på smalere tomter var det allerede under klassisismen. Noen er bevart i søndre del av Strandgaten. Og i utkanten av kvadraturen var tettheten mindre påtrengende. Her ble flere tomter benyttet til hage.

Den allmenne byggemåten var laftet plank på grunnmur av gråstein eller tegl. Bare i uthusene ble det nyttet bindingsverk i rom til beboelse. Fra 1890-tallet går suet plank av bruk. I stedet blir det nyttet maskinhøvlet pløyet plank. På samme tid slår lappheller av skifer gjennom som tekkemateriale istedenfor krumme panner av tegl. Mange eldre hus ble etter dette tekket om.

Med slik konstruksjonsmåte hadde den konsentrerte plantypen fordeler. Den stivet bygningen godt av. Skorsteinen midt i huset ville treffe mønet. Den kunne betjene samtlige rom med et minimum av trukne rør.

Det ble også bygget langsliggende hus i kvadraturen under historismen. I mange tilfeller har disse bygningene samme konsentrerte grunnplan som gavlhusene. Ja, det kan dreie seg om gavlhus med valm mot gaten for å tilfredsstille lovens krav.

Bygningsloven av 1896 tillot nemlig bare trebygninger i to etasjer. Den fastsatte dessuten maksimal gesimshøgde mot gate. Det ble tillatt å sette trebygningen på en full underetasje i mur. Fra tiden før århundreskiftet ble det oppført en rekke slike store bygninger i utbyggingsområdene i kvadraturen. Det fordelaktige ved denne typen kan ha vært det store utnyttingspotensialet for bygningsvolumet, og at den krevet begrenset

Det tidligere huset på Torggt. 9 (til venstre) er representativt for sveitserstil av tidlig type. Karakteristisk er borden med "løpende hund"-karakter i underkant av takutstikket. Det er oftest mindre bruk av konsoller til vinduslistverket i denne perioden enn tilfellet er her. Kirkegt. 169 representerer den modne sveitserstilen fra 1890-tallet. Dimensjonene er store. Det er rikelig bruk av border og konsoller. Taksonen har florlett karakter med rik gavlutsmykning.

grunnarbeide. I dag beundrer vi de murte underetasjene fra denne tiden for den forseggjorte utførelsen. Fasadene er pusset som skikt av kvaderhugget stein.

Sveitserstilen i Haugesund har tre faser. De er knyttet til produksjonstopper i byggevirksomheten. I den tidligste fasen fram til midten av 1890-årene blander det nye formspråket seg med det klassisistiske. I 1890-årene får bygningene større dimensjoner og rikere dekorasjoner med velprøvet preg. Omkring 1ste verdenskrig skjer det en forenkling og samling av detaljene i større former. Utviklingen peker i retning neste stilfase – jugendstilen.

I sveitserperioden ble det også skapt akademisk arkitektur i Haugesund. Skåre kirke sto ferdig i 1858. Den er bygget etter typetegninger av C. H. Grosch. Den første folkeskolen i byen var ferdig samtidig. Den er tegnet av Fredrik von der Lippe i Stavanger.⁹ Detaljformene i disse bygningene ble likevel ikke direkte videreført i den lokale byggeskikken.

Einar Halleland - fastboende arkitekt

Til tross for den overveiende mengden byggeskikkshus i bykvadraturen er Haugesund preget av mangfoldig og artistisk arkitektur. Det skyldes i stor utstrekning Einar Halleland.¹⁰ Han var født på Risøy i 1860 og vendte tilbake til byen i 1890 fra Tyskland 1944. Han tegnet en rekke store bygg for det offentlige og for private. Et betydelig

Utsnittet av fasaden til Djupaskarveien 17 viser detaljeringsmåten til sveitserstil av sen type. Konsollene til vinduslistverket ligger oppå listen, ikke som i Torgt, 9 inntil denne. Bjelkeendene under takutstikket har enkel form. Det samme har vindskienes ytterender – ikke karniss-kontur som i den tidligste perioden. Svært alminnelig var “ringkjedebården” i underkant av vinduslistverket.

antall alminnelige bolighus tegnet han også. På Hallelands byggeplasser ble håndverkerne kjent med tidsmessig formspråk og moderne konstruksjoner. Særlig i sveitser- og jugendperioden omkring 1ste verdenskrig hadde Halleland på denne måten innflytelse på detaljeringen i den alminnelige byggeskikken.

Halleland var utdannet i “Hannoveriansk gotikk”. De eldste husene hans er preget av denne typen historisme. Gode eksempler er Strandgaten 172 og Sørhauggaten 225.

Begge har diagonalstilt hjørnetårn med stupbratt tak. Hallelands hovedverk i Haugesund er Vår Frelses Kirke. Bygningen er særdeles kvalitetsgod og staselig til på våre kanter å være. Detaljene har utsøkt form. Plasseringen er også ekstra heldig i kvadraturens geometriske midtpunkt og som fondmotiv i byens hovedgate. Breidablik skole er et siste eksempel på Hallelands gotisk pregete historisme.

Halleland fulgte stilutviklingen ved besøk i Tyskland og gjennom tidsskrifter. Fra tidlig på 1900-tallet praktiserte han jugendstil av østerriksk type. Hans beste bygning her er Torvastd og Skåre sparebank. Handelstanden og Stolt-Nielsens kontorbygg er gode eksempler på kontorbygg i slik stil. Karakteristisk er den utstrakte bruken av grannitt i sokler og omramninger. Fengselet på Hauge liksom vokser opp av bakken p.g.a.

måten grannitten er brukt på.

På 1920-tallet tegnet Halleland bygninger i klassisistisk stil. Posthuset markerer dette. Sent i livet var han visstnok også borti funksjonalisme. Hytten hans på Vormedal skal ha hatt slikt stilpreg.

Halleland tegnet flere villaer. Den mest markante er kanskje Strandgaten 94. Huset har et vakkert tårn med slankt spir. Nettopp tårnene har gjort Halleland kjent. Historismens ideal var å markere hjørnene i en bykvadratur av typen som i Haugesund med tårn. Halleland utviklet et vidt repertoar av småtårn på sine alminnelige hjørnehus. Et fint eksempel er Totalen i Haraldsgaten 175. Repertoaret ble gjentatt og videreutviklet av byggmestrene. Formen står alltid i et praktisk forhold til konstruksjonen. Motivet kom til å prege kvadraturen i den grad at Haugesund er blitt kalt “byen med tårnene”.

Bebyggelse i jugendstil

Tårnmotivet preger også hjørnehusene i jugendperioden. Omkring 1ste verdenskrig gikk den estetiske utviklingen i retning av forenkling og tunge former. Man la vekt på naturlige materialer. Linjeføringen fikk en buktende karakter. Jugendtårnene er mindre frittstående enn tårnene i sveitserstil. De framstår ofte som de er trykket inn i bygningskroppen for ikke å bryte bygningens buete omriss. Smale sidestilte vinduer i tårnbuen utgjør et riflet felt. Samme estetiske effekt går igjen i dekoren ellers.

Slike hjørnehus med “tårn” i jugendstil synes enestående for Haugesund. Det kan ikke umiddelbart påvises noe akademisk forbilde. Følgelig kan vi anta at typen er utviklet av haugesundsbyggmestrene i byggeboomen omkring krigen. Fullt så konstruktivt praktisk som sveitserstårn på valmtakshjørne er ikke jugendtårnene. Her blir det mange sløyser og mønehøgder å holde styr på. Konstruksjonene er preget av improvisasjon mer enn av planlegging.

Et annet allment jugendmotiv nyttes på en særegen måte i Haugesund. Det gjelder lite vindu med glassmaleri høgt på veggen. Slike vinduer plasseres her symmetrisk i gavlen på hver side av et sentralt vindusfelt. I rommet innenfor ble sofaen plassert under det lille vinduet!

Ellers videreføres bygningstypene fra tiden før i kvadraturen, men nå i jugenddrakt. Murt underetasje med butikk eller bolig var en vanlig løsning. Jo mindre plass i kjeller og loft, desto mer påkrevet var uthus langs tomtegrensen bak eller på siden.

I utbyggingsområdene gjorde etter hvert hagebyidealet seg gjeldende. Et populært trekk ved dette idealet var ønsket om frittliggende hus med hagestripe på alle sider. I kvadraturen ble bare de aller ytterste områdene disponert slik. Ellers ble bygningene lagt i gatelinjen med hagearealet på sidene og bak på tomten. I disse bydelene ble uthusfunksjonene helst henlagt til kjeller og loft.

De aktuelle bygningstypene ble tilpasset denne måten å disponere tomten på. Fortrinnsvis gjaldt det det konsentrerte gavlhuset i to etasjer. Karakteristisk er bruken

Hjørnehus med tårnløsning ble alminnelige i Haugesund allerede fra 1890-årene. Men jugendstilens hjørneløsninger er gjerne mest originale i en større sammenheng. Båndene av sidestilte smale vinduer i buefronten ivaretar inntrykket av tårn. Men både bygningens eksterior og rommene innenfor virker som samlede volumer. Kombinasjonen av vinduer øverst i gavlen t.h. er et lokalt motemotiv. Her: Flotmyrgt. 189.

av mansardtak. Det ga bygningen det ettertraktete tunge preget og den ønskete parabolære konturen. I mange tilfeller dreier det seg om alminnelige laftete kassehus med valmtak. De bratte mansardflatene ligger utenpå laftekonstruksjonen i 2dre etasje istedenfor bordkledning. I andre tilfeller har man utnyttet mansardtakets økonomiske fordeler ved å la den lettkonstruerte bratte takflaten være vegg i 2dre etasje. Denne etasjen var da til utleie.

Jugendsmaken synes å ha gått byggmestrene i blodet. Man må beundre de mange måtene man har benyttet for å få fram ønskete effekter som riflefelter satt opp mot glatt flate, tung form, buet linje, form som vokser o.s.v. Ofte dreier det seg om å legge listverk over bordkledt flate.

Etter bybrannen i Ålesund ble det i 1905 gjennomført murtvang i sentrale områder i en rekke byer. Derfor gjelder en del av jugendbebyggelsen i Haugesund murhus.¹¹ De byggeskikkpregete murhusene følger vanlig mønster for plan og form. Men som murhus brukes gjerne store varianter. Detaljeringen tilstreber massive effekter og naturlig materialvirkning. Det nyttes minimale takutspring. Gavlveggene føres ofte over takflatene. Dekoren arrangeres som flatpussete geriktfelter satt opp mot skvettpusset fasadeflate. Pussen ble ikke malt for å oppnå naturlig effekt.

Smaken i jugendperioden søkte tung, jordbundet effekt og buet linjeføring. Mansardtaket imøtekom her behovene. Øvregt. 199 er et toetasjes laftet hus med valmtak og alminnelig konsentrert plan. De bratte takflatene er lagt utenpå! Typen er utbredt i hagebybeltet. Den spissbuede arken er et lokalt motemotiv.

Murhusene ble oppført med yttervegger av pusset tegl eller sementstein med bordkledning på innsiden. Den bjelkebærende innerveggen var av mur, bindingsverk eller stående plank. Bjelkelagene var av tre. Konstruksjonsmåten bød ikke på vesentlige utfordringer utover konstruksjonene i trehus. Jugendhusene i mur viste seg snarere særlig sårbare for lokale klimatiske påkjenninger.

På 1900-tallet fikk byen flere arkitekter. To av dem var utdannet på Hallelands arkitektkontor.¹² J. M. Steensnæs tegnet mange tradisjonspregete jugendhus. Sørhauggaten 209 og Losgaten 23 kan nevnes som eksempel. Senere fortsatte han i klassisisme og funksjonalisme. For produksjonen hans i slik stil og i akademisk format er Haugesund meieri og Revehallen representativ.

Ola Halseid er best kjent for bolighus i romantisk stil av typen som ble praktisert mellom jugend og klassisisme henimot 1920. Forbildene er 17- og 1800-talls byhus i Bergen. Bygningene har spisst sadeltak. Øverst i gavlen er det oftest et halvsirkelformet lunettvindu. Halseids vakreste bygning har likevel annen form, nemlig villaen i Karmsundsgaten 271 med valmtak over to fulle rektangulære boligetasjer.

Jobbetid med romantikk og klassisisme

Under 1ste verdenskrig var det jobbetid i Haugesund. Skipsrederne tjente store summer på sildehandel med England. I kjølvannet av handelsfarten blomstret sekundære næringer opp. Oppgangen førte med seg en rekke overskuddstiltak. Kommuneadministrasjonen ble utvidet. Nyinnlemmete byområder utenfor kvadraturen ble regulert etter konkurranse. Reguleringsprinsippet var nå å følge landskapet. Det estetiske idealet var romantisk med selvgrodde middelalderbyer som motiv. Gatene slynger seg og møtes i pittoreske plasser. Ved plassene konsentreres offentlig bebyggelse. Arealet imellom utnyttes etter hagebyprinsipp. Boligene reises midt på tomtene omgitt av hage.

Det romantiske stilidealet lærer vi å kjenne ved å studere Lillesund skole (1917-19). Den er tegnet av Kasper F. Hassel som var byarkitekt i Bergen. Han tegnet hele 6 tilsvarende skoleanlegg der. Stilen er inspirert av barokk steinarkitektur i Sverige og England, der mange arkitekter nå fikk sin utdanning. Karakteristisk er den slottslignende hovedkonsepsjonen. Mange bygningskropper er sammenføyet i variert rekke rundt den lukkede gårdsplassen. Bratte tak, knapt relieff i veggflatene og smårutete vinduer preger ellers eksteriøret.

Det er langt mer beskjedne trekk ved stilen som nedfeller seg i den alminnelige boligbyggeskikken. Halseids hus er typiske. Den velbrukte konsentrerte gavlhustypen arrangeres for frittliggende situasjon med åpninger til alle sider. Saltaket spisses til så det når over halvannen etasje. Vinduene får små ruter og det nedlegges stort arbeid i utførelsen av ytterpanelet. Hjørnebordene og listverket over vinduene kan få utskårne detaljer.

Byarkitektene tegnet byens store kommunale boliganlegg. De er karakteristiske utslag av samtidens sosialpolitikk. Her ble både nye planløsninger og nye konstruksjoner introdusert. Det

Byområdet fram til 1965 hadde to typer regulering: Kvadratur i byområdet fram til 1911 og romantisk landskapsregulering i beltet utenfor. Tett bebyggelse av trehus tilpasset kvadratur preget tidligere bare den sentrale delen av kvadraturen. De øvrige bebyggete arealene hadde frittliggende hus i hager.

Den romantiske smaksstrømningen var inspirert av bl.a. norsk 17- og 1800-talls panelarkitektur. Byggmestrene modellerte det velbrukte gavlhuset om etter de nye idealene. Karakteristisk er de smårutete vinduene og det spisse taket. Her: Bygdeplassen 2.

ble skaffet plass inne i bygningene til WC og bad. Arealet ble utnyttet så rasjonelt som mulig. Stående plank ble utprøvet som alternativ til liggende. Forutsetningen her var veggpapp som garanterte tetthet, og fordelen at huset ikke trengte tid å sette seg før det ble bordkledt.

På Risøy (Martin Enger) var anlegget arrangert som små og store enkelthus i en formell struktur. På Hauge (K. Prestrud) var det samlet i tre store blokker. I tillegg bygget kommunen funksjonærboliger nord og sør i byen. Til samme formål kjøpte man Andelshusene på Hauge. 14 Alle disse anleggene utgjør varianter av den romantiske stilen slik den også ytret seg i anonym byggeproduksjon.

Utenbys arkitekter sto bak meget av det som ble bygget i byen i jobbetiden. Byens arkitekter fortonte seg trolig for alminnelige. Det synes nemlig å ha vært svært om å gjøre for byggherrene å markere seg med tidsmessige bygg med påfallende estetiske kvaliteter. Kapasitet hadde de lokale arkitektene neppe heller til å stå for alle prosjektene.

Villabebyggelsen som velstandsaristokratiet reiste i områdene fortrinnsvis nord og sør i byen må regnes som arkitektur, selv om flere av dem er typepreget. I alle fall er boligtypen så karakteristisk for miljøet i Haugesund fra tiden omkring 1ste krig, at den må betraktes som en del av byens folkelige kultur. Vi nevner derfor her Ole Landmarks (Bergen) villaer for Knutsen og Hålandfamilien i romantisk stil. Erik Guettlers

(Stavanger) villaer for Skogland og Kongshavn er jugendpreget. Mest original er kanskje kombinasjonen av jugendstil og romantikk i Carl Lindboms (Stavanger) villaer for Lindøe og Brummenæs & Torgersen. Ludvig Endresen representerer det engelske innslaget ved Sandvedfamiliens villa i Jonas Lies gate 10 og villaen i Flotmyrgaten 220.

Selv om stilpreget er forskjellig, varierer opplegget for villaene lite. I regelen har de halvannen etasje. En representativ trappehall ligger midt mot baksiden med kjøkkenparti og stueenhet på hver side. Mot framsiden ligger tre stuerom på rad. Ovenpå er soverommene orientert langs en korridor.

Rådhuset er ikke bare det beste eksemplet på 20-talls klassisisme i Haugesund, men i hele landet. Det er tegnet av arkitektene Blakstad og Munthe Kaas i 1921 etter konkurranse. Ferdig sto det først 10 år senere. Fontenen og Piazzaen vestenfor kom til midt på 1900-tallet. Hele plassanlegget var fullført i 1949.¹⁵

Det er ikke å vente at et slikt unikt byggverk skulle få innflytelse på den alminnelige byggeskikken. I forhold til den synes 20-tallsklassisismen overhodet å ha hatt en fjern akademisk posisjon. Det er i de lokale arkitektenes arbeider vi først og fremst sporer dette stilidealet.

Enkelte klassiserende formelementer blir likevel mote i den begrensede byggevirkomheten på denne tiden. Det nyttes med forkjærlighet valmtak. Takutspringet formes

Erik Guettler tegnet jugendvillaen Valhall for skipsreder Skogland. Også de fleste andre villaene fra jobbetiden og tiden før ble tegnet av lokale og utenbys arkitekter. Men villaene fulgte stort sett samme planskjema, selv om detaljene avspeiler en rekke stilstrømninger.

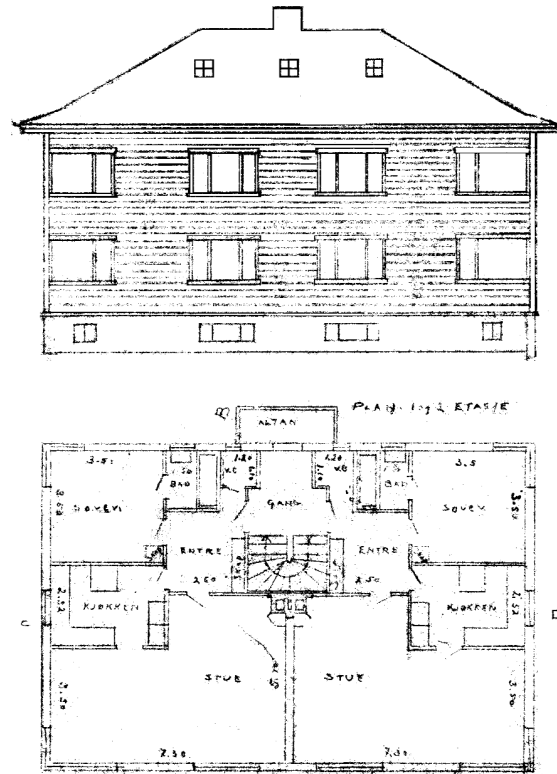

som gesims. På murhus dekoreres hjørnene med kvadere. Og vinduene får klassisistisk rutedeling. Det dreier seg om dekor som stort sett er vanskelig å skjelne fra de allment romantiske elementene. Bruk av bygningstyper og konstruksjoner avhenger ikke av detaljeringen her.

Funksjonalistiske bygninger

Stilutviklingen gikk i retning forenkling og vekt på funksjonell kvalitet. Det ble mote å skape bygningskropper med enkle geometriske volumer og å betone horisontale linjer og effekter. Dekor ble sløffet til fordel for ubrutte flater med klar avgrensning.

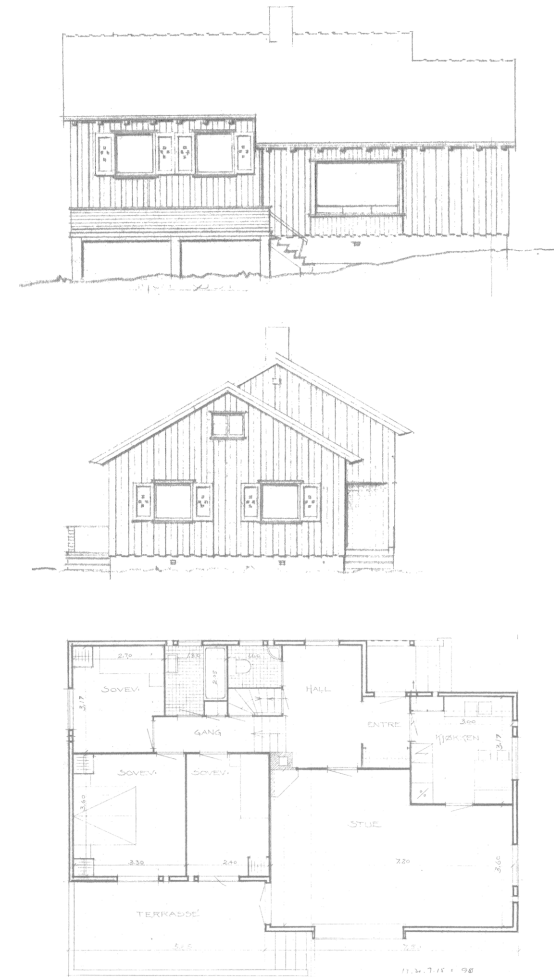
Igjen fikk byggmesterboligene ny drakt over gammel plan og konstruksjon. Det gjelder hus i hagebystroekene. Over et toetasjes kassevolum ble nyttet konservativt høgt valmtak med svai i nederkant. Byen har bare få eksempler på lave rette valmtak, enn si funksjonalismens nesten flate tak. Veggene har supanel som er gjæret sammen i hjørnene. Slik unngikk man brudd på de horisontale linjene. Vinduene har breddeformat og er gjerne trukket helt ut i hjørnene hvor de møter tilsvarende vindu i veggen vinkelrett på. Vindusflatene kan være delt i horisontale ruter. Markveien 1 er et velbevart eksempel på denne bygningstypen. Store grupper slike hus ble reist østenfor sykehuset og vestenfor Haugebanen. Her finner man også den tidstypiske løsningen der ett av 1ste

etasjes stuevolumer føres framforbi fasadelivet med altan over.

På 1930-tallet vant firemannsboligen innpass i byggeskikken i Haugesund. Typen er symmetrisk ordnet. Det er oppgang på midten på ene siden av den langsgående bjelke-bærende midtveggen og en leilighet på hver side i hver etasje. Loftet kan ha enkeltværelser til leilighetene. De ytre husholdningsfunksjonene har plass i kjelleren. De økonomiske fordelene ved en slik byggemåte er åpenbare. Typen har en forgjenger i toetasjes trebygninger ofte med murt underetasje fra tiden omkring århundreskiftet. Men her dreier det seg om langsliggende gårder i kvadraturen - ikke om hagebybebyggelse.

Leif Grung tegnet Asalvikveien 13 for familien Kyvik. Dette er byens eneste eksempel på avansert funksjonalisme. Men byens egen funkisarkitekt, Ludolf Larsen, hadde også en karakteristisk produksjon. Odd Fellow-bygget i Sørhauggt. har vindusbånd og flatt tak og ellers alminnelige funksjonalistiske effekter.

Tendenser i etterkrigstiden

I tiden fram mot 1960 ble det enda reist halvannen etasjes eneboliger og toetasjes tomannsboliger med konservativ konsentrert plan. Konstruksjon i laftet eller stående plank ble avløst av bindingsverk. Dette krevet mindre mengde trematerial og bød fordelene med hensyn til stabilitet. Nye typer bygningsplater rasjonaliserte byggeprosessen og garanterte tetthet og isolasjon.

En ny romoppfatning og holdning til møblering var i ferd med å trenge gjennom. Det

kvadratiske lukkede rom svant hen som ideal. Representativ møblering ble ofret til fordel for komfortabel innredning. Det moderne rommet hadde ingen regelmessig form og tidens møblering ble preget av fleksibilitet.

I kjølvannet av denne utviklingen fikk de kasseformete tomannsboligene ny grunnplan med samlet stueareal i ene kortenden. En moderne type eneboliger ble populære. Den har halvannen etasje og er delt i to volumer med sadeltak. Volumene er forskjøvet i forhold til hverandre, ofte både horisontalt og vertikalt. Disse typene er rikelig representert omkring søndre del av Rogalandsgaten.

Slike typepregete ene- og tomannsboliger ble oppført av byggmester/arkitekt på bestilling fra byggherre. Men etter krigen blir en alternativ bygningsproduksjon iøynefallende. Store byggefirma og lag av byggmestre bygger ut omfattende arealer. Haugesund boligbyggelag opprettes i 1946.¹⁶ Innen 1971 var det reist 1000 leiligheter i Haubos regi. Anleggene ble organisert som borettslag med begrenset eierrett for beboerne.

Haubo nyttet fortrinnsvis lokale firma til å tegne og å produsere sine anlegg. Både denne bygningsproduksjonen og produksjonen til byggefirmaene var en produksjon planlagt etter akademiske idealer. Den henvendte seg til et alminnelig publikum. Den store mengden slike boliger må ha dannet mønstre for sine tallrike brukere.

Folkelige ønsker og mønstre var derimot bevisst utgangspunkt for produksjon av ferdighus. Slike hus ble markedsført med katalog. Planleggingen foregikk sentralt f.eks. i Sandnes. Block Watne var viktigste leverandør i Haugesundsområdet på 70-tallet.

Helt nye bygningstyper som fulgte urbaniseringsprosessen og velstandsutviklingen etter krigen, var det vertikalt delte rekkehuset og bolig i blokk. Rekkehuset ble introdusert omkring 1950. Boligblokken i betong hører 1960-tallet til. Etter denne tid er det ikke reist sammenhengende blokkbebyggelse i Haugesund. Men både blokk, rekkehus og horisontalt delt flermannsbolig er videreført i nye former fram til i dag.

Etter krigen skjedde en endelig fortetning av de ytre områdene i kvadraturen. Et fåtall tradisjonelle langsliggende gårder ble reist i sentralområdet. Forøvrig dreier det seg om ene- og tomannsboliger plassert etter hagebyprinsipp. I hagebybeltet derimot blir bebyggelsen plassert etter ny modell. Haubos første hus i Karmundsgaten N og Svoldergaten ligger diagonalt på tomten som "lameller". Slik tomte-disposisjon kom til å prege byggeområdene fram til 1970.

To karakteristiske trekk ved byens alminnelige bebyggelse med bolig var blitt borte allerede før mellomkrigstiden. Det ble ikke bygget flere hus med murt sokkeletasje med leilighet. I stedet ble bygningene reist over full kjeller. Slik forsvant også behovet for uthus. I stedet oppsto et nytt behov: Hus for bil. Garasjen ble arvtakeren til uthuset med husholdningsfunksjoner. På tomten med frittliggende bolig fant den sin plassering i forhold til innkjørselen.

To arkitekter med bred produksjon

Byens viktigste arkitekt etter krigen var David Sandved (1912-2001). Han hadde bakgrunn i antroposofisk ideologi. Arkitekturen er sterkt preget av dette. Samtidig bærer den i seg mange allmenne trekk i tiden. Sandved bruker skrå linjer og materialer som teak og mineralitt puss. Platekledning er en estetisk utfordring for ham. Ingen flate står uten dekor.

Sandved tegnet en rekke eneboliger. En god representant er Asalvikveien 17.17 I eneboligene nærmer han seg byggeskikken. Forretningsbyggene og Biblioteket er mer påfallende. Her praktiserte Sandved symbolisme. Byggene gir et billedlig uttrykk for funksjonen. Samme billedlige formprinsipp brukte Sandved da han på -70-tallet "tilpasset" svære forretningsbygg småhusbebyggelsen i tre i kvadraturen. Sjøhusmotiv og Haugesunds måker skulle gi bygningene lokal kvalitet og egenart og slik binde dem til omgivelsene.

En særpreget gruppe villaer og eneboliger i Haugesund og distriktet omkring er tegnet av Lodvar P. Hesseberg i tiden fra 1970. Som arkitekt ble Hesseberg formet på Sandveds kontor. Kontoret hadde betydelige oppdrag for skipsbyggeindustrien. Dette var med å prege kontorets stil. Hessebergs eneboliger er likevel fortrinnsvis inspirert av Ola Halseids bygninger og forbildene for denne arkitektens tidlige produksjon. Engelsk innfyttelse gjennom tidsskrift skal også ha spilt inn. Eneboligene er i en etasje med tungt valmtak med flerformete arker. Detaljeringen er av en tung, men velavveiet forseggjort type. Tysværgaten 26 kan stå som eksempel.¹⁸

Denne villatypen ble svært populær. Den har vært en alvorlig konkurrent til storfirmaenes ferdighus. Lokale byggmestre har tatt etter stilen. Så sent som siste tiår har vi altså sett overføringsprosessen fra Hallelands tid praktisert i vår nærmeste nærhet!

Noter:

- ¹ Buch og Gjesdal Christensen: Museets Risøy-registrering. Årbok for Karmsund 1966 - 76. Artikkelen Hus og husholdning utdyper en rekke felter i nærværende artikkel om byggeskikk.
- ² Østensjø, Reidar: Haugesund 1830-1895, bind I. Haugesund 1958. s.76.
- ³ N. H. Tuastad. Notat i Karmsund folkemuseums arkiv.
- ⁴ Eksempler: Brogt. 9C og 13B.
- ⁵ Kongshavn, Trygve: Haugesunds kommunale administrasjon i 75 år. Stavanger 1930. s.64.
- ⁶ Østensjø, s. 54: Croquis over Haugesunds Havn 1841. s. 211: Kart over Haugesund 1856.
- ⁷ F.eks. Skåregt.161.
- ⁸ Østensjø, s.166 f, 273 f.
- ⁹ Kongshavn, s.99 og 106.
- ¹⁰ Om Hallelands biografi og arbeider: Avisutklipp i Haugesund folkebibliotek og forf.s samtale med Cora Aas Kyvik 25. 10. 73.

- ¹¹ Valen, Trygve: Haugesund i sentrum. Prosjektoppgave NTH 1993.
- ¹² Om Steensnæs og Halseid: Avisutklipp i Haugesund folkebibliotek.
- ¹³ Nielsen, Marianne L.: Byarkitekt i Bergen - Kaspar F. Hassel (1877-1962) Bergen 1999.
- ¹⁴ Kongshavn, s. 200.
- ¹⁵ Pontvik, Alexis: Haugesund rådhus og drømmen om Italia. Byggekunst 3, 1988.
- ¹⁶ Vikse, Kristian Magnus red.:Haugesund boligbyggelag 1946-71.
- ¹⁷ F.eks. Sandveds eneboliger: Salhusveien 15, Øvregt. 222 og Vestreveien 45.
- ¹⁸ Andre eksempler: Sakkestadhaugen 7, Norrønagt. 18, Sigvald Skalds vei 12B og Viljarshaugen 39.

Kilder:

Litteratur:

Buch, Carl E. og Anne L. Gjesdal Christensen: Museets Risøy-registrering. Årbok for Karmsund 1966-76. Haugesund 1976.

Kongshavn, Trygve: Haugesunds kommunale administrasjon i 75 år. Stavanger 1930

Nielsen, Marianne L.: Byarkitekt i Bergen – Kaspar F. Hassel (1877-1962) Bind I og II.

Hovedfagsoppgave i kunsthistorie, Universitetet i Bergen høsten 1999.

Pontvik, Alexis: Haugesund rådhus og drømmen om Italia. Byggekunst 3, 1988.

Valen, Trygve: Haugesund i sentrum. Prosjektoppgave NTH. Trondheim 1993.

Vikse, Kristian Magnus red.: Haugesund boligbyggelag 1946-71.

Østensjø, Reidar: Haugesund 1830-1895, bind I. Haugesund 1958.